

Varovasti, haurasta! Vähemmistökielet ja kääntäjänkoulutus

Päivi Kuusi
Itä-Suomen yliopisto, Joensuu

Abstract

In Translation Studies, minority language translation is an emerging field of research. However, little attention has been paid to translator training for minority languages. This article presents a short survey of the research into this topic and discusses its implications for training minority-language translators. The discussion focuses on the ambiguous role of translation in minority-language contexts and on Toury's (1985) notion of controlled interference. The main challenges faced by minority-language translators are also addressed. These include non-standardized language, a limited number of parallel texts and the lack of specialised terminology. Two points emerge from the discussion. The power asymmetry between minority and dominant languages combined with the need to fill in the gaps in the target (minority) language (lexical, terminological etc.) make these languages especially fragile as target language of translation, calling for a careful consideration of the impact of translation on a minority language. At the same time, minority languages call for a reassessment of some of the basic tenets of translator training, such as the emphasis on translation as communication and the prevailing market orientation.

Keywords: minority languages, language revitalization, translator training, power relations, interference

Avainsanat: vähemmistökielet, kielenelvytys, kääntäjänkoulutus, valtasuhteet, interferenssi

1 Johdanto

Tässä artikkelissa kartoitan, miten käännöstieteessä on tarkasteltu vähemmistökielille kääntämistä, ja pohdin, mitä tutkimuksessa tehdyt havainnot merkitsevät vähemmistökielten kääntäjien koulutukselle. Vähemmistökielten kääntäjien koulutus on aihe, jota ei käännöstieteessä toistaiseksi ole juurikaan tutkittu. Poikkeuksen tekee tiibetin kielen kääntämisen koulutusohjelmia tarkastellut Roberta Raine (2011), joka toivookin lisää käännöstieteellistä tutkimusta siitä, mitä erityisvaatimuksia vähemmistökielten kääntämisen koulutusohjelmille on (mas. 140). Tässä artikkelissa pohdin, miten kielen asema vähemmistökielenä vaikuttaa kääntäjänkoulutuksen tarpeisiin, ja havainnollistan tilanetta esimerkeillä karjalan kielen kääntämisestä (karjalan kääntäjien koulutuksesta ks. myös Koskinen ym. 2017). Tarkastelun kohteena on ensisijaisesti kääntäminen yhteiskunnan valtakielestä vähemmistökieleen. Kääntäminen vähemmistökielestä valtakieleen

muodostaa oman problematiikkansa, jota käsittelem toisaalla (Kuusi & Koskinen, valmisteilla).

Artikkelini luvussa 2 pohdin, mitä vähemmistökielellä tarkoitetaan ja milloin kieltä voidaan pitää vähemmistökielenä. Luvuissa 3 ja 4 esitän katsauksen vähemmistökielten kääntämisen tutkimukseen: ensin kääntämisen kaksijakoiseen rooliin vähemmistökielten kontekstissa ja seuraavaksi keskeiseksi nousevaan hallinnan tai kontrollin käsitteeseen. Luvussa 5 pohdin esiin nousseiden teemojen implikaatioita vähemmistökielten kääntäjien koulutukselle, ja luvussa 6 kokoaan pohdintani yhteen.

2 Mikä on vähemmistökieli?

Vähemmistökieli voidaan määritellä eri tavoin, ja vähemmistökielinä onkin tarkasteltu hyvin eri asemassa olevia kieliä, kuten karjalan, iirin tai tiibetin kieltä. Karjalan kieli on erittäin uhanalainen sekä Suomessa että Venäjällä, eikä sillä ole kummassakaan valtiossa virallisen kielen asemaa (Sarhimaa 2016, Karjalainen ym. 2013). Iiri taas on Irlannin ensimmäinen virallinen kieli ja vuodesta 2007 myös yksi EU:n virallisista kielistä, mutta silti kotimaassaan käytännössä englantia selvästi heikommassa asemassa (Cronin 1996). Tiibetin kielellä on yli kuusi miljoonaa puhujaa, mutta kieli rappeutuu puhujien siirtyessä yhä enenevässä määrin käyttämään valtion virallista kieltä, kiinaa (Raine 2010). Puhujamäärien ja virallisen statuksen eroista huolimatta näitä kieliä yhdistää se, että omalla puhuja-alueellaan ne jäävät yhteiskunnan valtakielen varjoon.

Euroopan unionin *Alueellisia tai vähemmistökieliä koskeva eurooppalainen peruskirja* määrittelee vähemmistökielen kieleksi, jota jonkin EU-valtion kansalaiset ovat tietyllä maantieteellisellä alueella perinteisesti käyttäneet, jonka puhujayhteisö on pienempi kuin maan valtakielen puhujayhteisö ja joka ei ole valtion virallinen kieli (Kieliperuskirja 23/1998). Määritelmään sisältyvät siis myös valtakielet, jotka ovat perinteisesti olleet vähemmistöasemassa tietyllä alueella, kuten saksa Etelä-Tirolissa, kun taas maahanmuuttajakielet jäävät sen ulkopuolelle (Branchadell 2005: 2). Näin määriteltynä vähemmistöasemaan vaikuttaa se, missä kontekstissa kieltä tarkastellaan: sama kieli voi olla yhtä aikaa sekä vähemmistö- että valtakieli. Selvytyden vuoksi kieltä, joka ei ole enemmistökieli missään valtiossa, voidaan kutsua absoluuttiseksi vähemmistökieleksi (Branchadell 2011: 97). Karjala on tällainen absoluuttinen vähemmistökieli niin Suomessa kuin Venäjälläkin.

Vähemmistökielet käännöstieteellisen huomion kohteeksi nostanut Michael Cronin (1995: 86–88) toteaa, että vähemmistö- tai enemmistöasemassa on aina kyse suhteellisista käsitteistä. Kieli voi olla vähemmistöasemassa vain suhteessa valtakieleen. Toisaalta vähemmistöasema ei ole kielen pysyvä ominaisuus, sillä tilanne voi muuttua; kyse on aina dynaamisesta ilmiöstä (mp.). Poliittiset ja yhteiskunnalliset muutokset sekä alueellisten rajojen siirtäminen voivat vaikuttaa kielen asemaan: esimerkiksi Neuvostoliiton hajoamisen jälkeen venäjä muuttui vähemmistökieleksi Baltian entisissä neuvostotasavalloissa (Cronin 1995: 87, 2003: 144–145). Tiibetin kieli taas oli enemmistökieli omalla alueellaan siihen asti, kunnes Kiina miehitti Tiibetin vuonna 1951 (Raine 2010: 38). Kun tarkastelukulmaa laajennetaan, voidaan sanoa, että kaikki kielet ovat vähem-

mistökielen asemassa suhteessa globaaliin valtakielen englanttiin, vaikka niillä olisikin virallisen kielen asema omassa valtiossaan (Cronin 1998: 151).

Kielen vähemmistöaseman poliittista ulottuvuutta on haluttu korostaa puhumalla vähemmistöasemaan joutuneista tai jääneistä kielistä (*minorised* tai *minoritised languages*). Nimityksellä halutaan korostaa, että vähemmistöasema ei ole kielen luonnollinen ominaisuus, vaan jotain, mitä kielelle on yhteiskunnassa tapahtunut tai tehty: se on ajettu vähemmistöasemaan, marginalisoitu tai syrjäytetty (Millán-Varela 2004: 53; Diaz Fouces 2005: 96).

Kielen levinneisyyden, puhujamäärän ja poliittisen statuksen lisäksi vähemmistöasemaa voidaan tarkastella myös puhtaasti käännösmerkkinoiden näkökulmasta. Albert Branchadell ja Margaret West (2005) toivat keskusteluun nimityksen *less translated languages*¹ (pienet käännöskielet tai vähän käännetty kielet) viittaamaan kieliin, joista käännetään vain vähän (Branchadell 2005: 1). Käytännössä vähemmistökieli on yleensä myös vähän käännetty kieli. Branchadell rajaa käsitteen kuitenkin kieliin, jotka ovat harvoin käännösten lähdekielinä havainnollistaakseen sitä, miten moni puhujamäärältään suurikin kieli – kuten arabia tai kiina – voi joutua marginaaliseen asemaan globaaleilla käännösmerkkinoina, joilla yleisin lähdekieli on englanti (mp.). Tässä artikkelissa tarkastelen kuitenkin vähemmistökieliin kääntämistä. Vähemmistökielten asema poikkeaa muiden vähän käännettyjen kielten asemasta siinä, että myös niille käännöksiä tehdään vähän: ne ovat käännösmerkkinoina marginaalisessa asemassa niin lähde- kuin kohdekielinäkin.

3 Kaksiteräinen miekka

Vähemmistökielten käännöstieteellinen tutkimus pohjautuu käsitykseen kääntämisestä kulttuurisidonnaisena, normien säätelynä ja valtasuhteita ilmentävänä toimintana. Kulttuurin huomioiminen tuo väistämättä mukanaan kulttuurien väliset valtasuhteet, jotka puolestaan ovat harvoin symmetrisiä. Kun toinen kielistä on vähemmistökieli, epäsymmetria korostuu. (Branchadell 2005: 6–7.)

Epäsymmetristen valtasuhteiden vaikutus kääntämiseen nousi voimakkaasti esille 1990-luvun jälkikolonialistisessa käännöstutkimuksessa. Siinä kääntämistä tarkasteltiin entisten siirtomaiden kontekstissa, jossa se on usein toiminut siirtomaavaltojen vallankäytön välineenä (ks. Bandia 2010). Sittenkin jälkikolonialistista käännöstutkimusta on arvosteltu siitä, että se kohtelee kaikkia Euroopan kieliä valtakielinä ja alistajien kielinä, eikä kielten eriarvoisuutta Euroopan sisällä nähdä (ks. Cronin 1995: 85–86; 2003: 138–140). Vastapainoksi Cronin (1996: 3–5) tarjoaa sisäisen kolonialismin (*internal colonialism*) käsitettä, jolla hän viittaa vallassa olevan ja alistetun kulttuuriryhmän välisiin suhteisiin tilanteessa, jossa varsinaista alusmaa–isäntämaa-suhdetta ei ole. Tällaisia suhteita on yhtä lailla Euroopan sisällä kuin sen ulkopuolisissa entisissä siirtomaissakin. Vähän käännettyjä kieliä yhdistääkin nimenomaan alistettu asema, oli kyse sitten entisistä siirtomaista tai ei (Branchadell 2005: 6–7).

¹ Nimitys rinnastuu EU-termiin *lesser-used languages* (suomenkielisenä vastineena *pienet kielet*).

Jo ennen käännöstieteen laajempaa havahtumista vähemmistökielten kääntämisen erityiskysymyksiin Gideon Toury nosti aiheen esille vuoden 1985 artikkelissaan. Toury katsoo, että vähemmistökieliin kääntäminen poikkeaa luonteeltaan valtakieliin kääntämisestä, sillä käännösten kohdekielinä vähemmistökielet muodostavat **heikkoja kohdejärjestelmiä**: ne ovat heikossa asemassa suhteessa niin valtakieleen kuin valtaosaan muista mahdollisista lähdekielistä. Kohdejärjestelmän heikkous näkyy siinä, että käännösten kielelle sallitaan enemmän poikkeamia kohdekielen normeista kuin tilanteessa, jossa käännetään vahvassa asemassa olevaan kieleen. Poikkeamat tekevät vähemmistökielille kääntämisestä innovatiivista: se uudistaa ja muokkaa kohdekieltä, joskus voimakkaastikin. Käännökset valtakieliin taas ovat tyypillisesti konservatiivisia, sillä ne mukautuvat kohdekielen vakiintuneisiin käytänteisiin. Vaikka innovatiivisuus voidaan mieltää positiivisena ja kieltä uudistavana piirteenä, käytännössä se usein tarkoittaa, että vähemmistökieltä mukautetaan valtakielen malleihin. Lähdetekstin pintarakenne voi heijastua käännöksen kieleen interferenssinä eli piirteinä, jotka eivät ole kohdekielille luonteenomaisia. Kun interferenssi on toistuvaa, sen vaikutus saattaa laajentua yksittäisistä käännöksistä koko kieleen ja muokata sitä pysyvästi. (Toury 1985: 5–8.)

Kohdejärjestelmän heikkous näkyy siis käännöksissä alttiutena vieraille vaikutteille. Sen konkreettisia ilmenemismuotoja voivat olla esimerkiksi lainasanat, käännoislainat, kohdekielille epätyypilliset syntaktiset rakenteet tai vieraat diskurssikäytänteet. Anthony Pym (2008: 324) toteaa, että interferenssi on tyypillisempää käännöksille silloin, kun käännetään hierarkiassa ylemmäksi sijoittuvalta kieleltä alemmalle (ks. myös Toury 2012 [1995]: 314). Kääntäminen valtakielestä vähemmistökielen on yksi esimerkki tällaisesta tilanteesta.

Toisaalta vähemmistökielet tarvitsevat käännöksiä enemmän kuin valtakielet. Vähemmistökielen käyttöalueet ovat usein rajoittuneet kodin ja yksityiselämän piiriin, eikä julkisen elämän tarpeisiin luotua sanastoa ole. Tässä tilanteessa kääntäminen tarjoaa nopean ja tehokkaan keinon luoda uusia ilmauksia kielen eri käyttöalueille (Toury 1985: 3–4). Vähemmistökielten suhde kääntämiseen onkin kaksijakoinen. Toisaalta käännöksiä tarvitaan, sillä ne kehittävät kieltä ja laajentavat sen käyttöaloja (mas. 7). Toisaalta kääntäminen altistaa vähemmistökielen laajamittaiselle interferenssille, jolle vähemmistökieli heikkona kohdejärjestelmänä on erityisen altis. Vaikuttaakin siltä, että juuri korostunut käännösten tarve yhdistettynä alttiuteen ottaa vastaan vieraita vaikutteita tekee vähemmistökielestä käännösten kohdekielenä erityisen hauraan. Kääntämistä on muissakin yhteyksissä luonnehdittu kaksiteräiseksi miekaksi (ks. esim. Tymoczko 2006: 30), mutta vähemmistökielten kontekstissa tämä kaksiteräisyys tuntuu vielä korostuvan.

Jo ennen käännöstieteen varsinaista havahtumista vähemmistökielten kääntämisen tutkimukseen Toury siis muotoili ne ongelmat, jotka muodostavat myöhemmän tutkimuksen ytimen. Ajatus kääntämisestä elävöittävästä mutta samalla uhkaavana voimana kulkee punaisena lankana läpi vähemmistökielten kääntämisen tutkimuksen. Cronin (1995: 89) luonnehtii vähemmistökielten suhdetta kääntämiseen paradoksaaliseksi, sillä vähemmistökielten näkökulmasta kääntäminen on yhtä aikaa sekä elinehto että uhka. Vähemmistökielen säilyminen elinvoimaisena edellyttää jatkuvaa kääntämistä, mutta samalla kääntäminen voi uhata kielen erityisluonnetta (mp.; ks. myös Cronin 2003:

146–147). Carmen Millán-Varela (2003: 158) toteaa, että vähemmistökielten kontekstissa kääntäminen voi yhtä lailla alistaa kuin voimaannuttaa. Branchadell (2005: 7) kokoaa yhteen aiempaa tutkimusta todeten, että käännökset voivat stimuloida kielen kehitystä, mutta myös murentaa sitä tuomalla kieleen vieraita vaikutteita; ne voivat rakentaa kielenpuhujien erillistä identiteettiä, mutta myös toimia imperialistisen vallan välineinä. Vähemmistökielten kääntäjä joutuu jatkuvasti tasapainoilemaan kielen uudistamisen ja sen omaleimaisuuden varjelemisen välillä. Jos kääntäjä sallii lähdekielen näkyä käännoksessään, hän vaarantaa kohdekielen erityisyyden; jos ei salli, vaarana on pysähtyneisyys, eikä käänнос enää uudista kieltä (Cronin 1995: 90, 2003: 147).

4 ... mutta kenen käsissä?

Toinen yllä kuvatun miekan teristä on siis interferenssi, toinen kielen rikastaminen ja uudistaminen. Interferenssi ei kuitenkaan välttämättä ole uhka, jos sen käyttö on tietoisista ja hallittua. Toury (1985: 8) korostaa vähemmistökielen kääntäjän mahdollisuutta pitää interferenssi hallinnassaan ja hyödyntää sitä tietoisesti (*controlled interference*). Kääntäjä voi hyödyntää interferenssiä tietoisesti sellaisella kielen alueella, jolla kohdekieli on uuden aineksen tarpeessa, oli kyseessä sitten sanasto, syntaksi tai tekstilajikonventiot. Jos kohdekielellä ei ole käännoksen tarvittavaa sanastoa, kääntäjä voi halutessaan muodostaa vastineet lähdekielen mallien mukaan, antamatta interferenssin kuitenkaan näkyä käännoksen syntaksissa. Samalla lailla kohdekieleen voidaan käännoksillä tuoda puuttuva tekstuaalinen malli eli käsitys siitä, miten tiettytyyppiset tekstit yleensä rakentuvat ilman että interferenssi näkyisi leksikaalisella tai syntaktisella tasolla. Kun ajatus interferenssin hallinnasta sisällytetään kääntäjänkoulutukseen, valmennaan tulevat kääntäjät hyödyntämään lähdekielen malleja siellä, missä kohdekieli niitä tarvitsee, mutta rajoittamaan niiden käyttöä siellä, missä lähdekielen vaikutusta ei pidetä toivottavana. Näin kääntäjien työ voidaan valjastaa tukemaan vähemmistökielen kehitystä sen puhujayhteisön hyödyksi. (Mas. 8–9.)

Vähemmistökielen kannalta olennaista onkin, kuka käännostoimintaa hallitsee – eli kenen käsissä miekka on. Kun Toury korostaa interferenssin hallinnan tärkeyttä, Cronin (2003: 167) laajentaa tarkastelukulmaa koko käännostoiminnan hallintaan: hänen mukaansa olennaista on, voivatko vähemmistökielen puhujat itse vaikuttaa siihen, mitä, milloin ja miten heidän kieleensä ja heidän kielestään käännetään. Croninin mukaan vähemmistökielen kannalta ongelma ei ole kääntämisessä kielikontaktina sinänsä, vaan kontaktin luonteessa. Jos yhteisö ei itse hallitse käännosprosessia eikä voi vaikuttaa siihen, kääntäminen voidaan kokea uhkaavana tai alistavana. Cronin kutsuu ilmiötä kääntämisen ekologiaksi ja yhdistää sen laajempaan poliittisen ekologian periaatteeseen, jonka mukaan yhteisön kestävä kehityksen kannalta on tärkeää, että yhteisö voi itse vaikuttaa itseään koskeviin asioihin. (Mp.). Vähemmistökielten kohdalla kääntäminen ei kuitenkaan aina ole kielen puhujayhteisön hallinnassa. Esimerkiksi Raine (2010: 55) toteaa, että tiibetin kielen kohdalla kääntämisen ekologia ei toteudu, sillä Kiinan valtio kontrolloi käännostoimintaa keskusjohtoisesti ja päättää, mitä, milloin ja mihin suuntaan käännetään.

5 Vähemmistökielet ja kääntäjänkoulutus

5.1 Äidinkieli, vaan ei koulusivistyskieli

Se väylä, jonka kautta vähemmistökieliä uhkaava interferenssi voidaan ottaa hallintaan, on siis Touryn (1985) mukaan kääntäjänkoulutus. Tutkimuksessa vähemmistökielten kääntäjien koulutus on kuitenkin toistaiseksi pitkälti kartoittamaton aluetta. Poikkeuksen tekee Raine (2011), joka tarkastelee Kiinassa ja sen ulkopuolella toimivia tiibetin kielen kääntämisen koulutusohjelmia. Kiinassa yliopistotasoinen kääntäjänkoulutus on kaiken kaikkiaan vielä suhteellisen nuorta, ja suurin osa yliopistojen kääntäjänkoulutusohjelmista onkin perustettu vasta 2000-luvulla (mas. 129). Tiibetin kääntämisen opinnoissa suhteellisen suuri osuus opintojen kokonaisuudesta on tiibetin kielen ja kulttuurin opetusta (mas. 134). Syy on ilmeinen: vaikka tiibet on usein opiskelijoiden äidinkieli, se on harvoin heidän koulusivistyskielensä, jolloin tarve oman äidinkielen opiskeluun kasvaa (mas. 135).

Rainen havainto korostuneesta äidinkielen opiskelun tarpeesta pitää paikkansa myös muiden vähemmistökielten kääntäjänkoulutuksessa. Suomessa äidinkielen opinnot ovat yleensäkin tärkeä osa yliopistotason kääntäjänkoulutusta, ja koulutuksessa pyritään kehittämään opiskelijoiden suomen kielen ammattimaista hallintaa, vaikka suomi onkin pääsääntöisesti opiskelijoiden äidinkieli (Latomaa 2015a, 2015b). Valtakielen puhujat omaksuvat kuitenkin oikeakielisyyden normit pitkälti koulussa ja esimerkiksi median ja hallinnon kielen kautta, kun taas vähemmistökielen puhujilla tilanne on usein toinen (ks. esim. Edygarova 2016). Karjalan puhujat niin Suomessa kuin Venäjälläkin saavat koulusivistyksensä yhteiskunnan valtakielellä, ja karjalankielisiä kielituotteita on kaikkiaan saatavilla rajoitetusti (kielituotteista ks. alaluku 5.3). Puhujat ovat kaksikielisiä, ja suurelle osalle suomi tai venäjä on vahvempi kieli (Sarhimaa 2016: 77, 122; Karjalainen ym. 2013: 44). Siksi on luonnollista, että tarve oman kielen opiskeluun on suurempi myös kääntäjänkoulutuksessa. Sama koskee todennäköisesti kaikkia eri vähemmistökielten puhujia, joille yhteiskunnan valtakieli on koulunkäynnin, opintojen, työelämän ja yhteiskunnallisen osallistumisen kieli.

Korostunut tarve äidinkielen opiskeluun ei rajoitu absoluuttisiin vähemmistökieliin, sillä se näkyy myös monien maahanmuuttajataustaisten opiskelijoiden kohdalla. Suomen yliopistojen venäjän kääntämisen opiskelijoista suuri osa on venäläistaustaisia, mutta venäjän asema opiskelijoiden äidinkielenä ja sen hallinta on vaihtelevaa: opiskelijan taustan mukaan venäjä on voinut olla koulusivistyskieli opiskelijan koko kouluajan, vain ensimmäiset kouluvuodet tai ei ollenkaan. Uhanalaisen vähemmistökielen tilanne eroaa kuitenkin maahanmuuttajakielen tilanteesta erityisesti, kun maahanmuuttajakieli on jossain toisessa valtiossa valtakieli. Suomessa maahanmuuttajien kielenä puhuttu venäjä hyöttyy Venäjällä tapahtuvasta kielen kehittämisestä ja uuden sanaston luomisesta. Karjalalla, toisin kuin venäjällä, ei ole valta-asemaa missään valtiossa. Vaikka karjalan kirjakieltä on kehitetty ja normitettu Venäjällä, yhteinen kirjakieli puuttuu (Sarhimaa 2016: 65), ja tulokset ovat olleet vaatimattomia valtakielen kehitykseen verrattuna.

Vaikka osalla absoluuttisistakin vähemmistökielistä (kuten katalaanilla) on vakiinutettu standardi, voi pieneen vähemmistökieleen kääntävä joutua toimimaan tilanteessa, jossa yhteisesti hyväksytyjä kirjakielen käytänteitä ei ole. Tällöin variaatiota on enemmän kuin valtakielissä, eikä kieliyhteisö välttämättä ole yhtä mieltä oikeakielisyyteen liittyvistä kysymyksistä (ks. esim. Edygarova 2016). Kääntäjäkään ei välttämättä tiedä, onko jokin hänen omaksumansa rakenne tai kirjoitusasu oikea ja hyväksyttävä. Galegon kielen kääntämistä tutkinut Xoán González-Millán (1996: 285) huomauttaakin, että kääntäjän työtä vaikeuttaa nimenomaan galegon normien vakiintumattomuus ja toisinaan jopa vastakkaisten normien kilpailu.

5.2 Viestintää työelämän tarpeisiin vai vapaaehtoista elvytysaktivismia?

Suomessa yliopistotasoisien kääntäjänkoulutuksen peruslähtökohtia ovat käsitys kääntämisestä viestintänä ja voimakas työelämäorientaatio. Vähemmistökielten kääntäminen haastaa molemmat: kääntämistä ei tarvita kieliryhmien väliseen viestintään, eikä koulutus tähtää ensisijaisesti ammatin harjoittamiseen ja työelämän vaatimuksiin vastaamiseen.

Ehkä näkyvin ero vähemmistö- ja valtakielten kääntämisessä on kääntämisen funktio eli se, mitä varten käännoiksi yleensä tehdään. Yleensä kääntäjänkoulutuksen lähtökohtana on, että kääntäminen on kielten ja kulttuurien välistä viestintää ja sen tavoitteena on viestinnän onnistuminen (ks. esim. Kumpulainen 2015: 28). Oletusarvona ovat yksikieliset ryhmät, joiden välinen viestintä vaatii kääntämistä. Monikielisissä yhteisöissä tilanne on kuitenkin toinen. Niissä kääntämisen tarkoitus ei aina ole kieliryhmien välinen viestintä, vaan esimerkiksi kielen tekeminen näkyväksi tai pyrkimys edistää kielen aseman tunnustamista (Tymoczko 2006: 16). Vähemmistökielten puhujille kääntämisen funktio on usein juuri tällainen: kaksikielisinä he eivät tarvitse käännoiksi omalle kielelleen voidakseen toimia yhteiskunnassa. Toki hekin tarvitsevat käännoiksi, mutta muihin tarkoituksiin: käännot muun muassa edistävät kielen käyttöä, lisäävät kielenpuhujien mahdollisuuksia lukea tekstejä äidinkielellään ja stimuloivat uuden sanaston syntymistä. Vähemmistökielten edustajille kääntämisen ensisijainen funktio voikin olla kielen säilyttäminen tai elvyttäminen (García González 2005: 110–111). Marta García González (2005: 107–108) toteaaakin, että keskittyminen valtakielten kääntämiseen on ohjannut käännotiedettä tarkastelemaan kääntämistä lähtökohtaisesti eri kieliryhmien välisenä viestintänä, jolloin sen muut funktiot ovat jääneet vähemmälle huomiolle.

Toinen kääntäjänkoulutuksen peruslähtökohdista on työelämäsuuntautuneisuus (EMT 2009). Suomessa se näkyy koulutuksessa muun muassa työelämää simuloivina käännoštehtävinä ja pyrkimyksenä sisällyttää käännoškursseihin autenttisia käännostoimeksiantoja (Latomaa 2015b: 40). Vähemmistökielen tilanne on usein tässäkin suhteessa erilainen. Käännoismarkkinoita ei välttämättä ole, ainakaan sellaisessa laajuudessa, että ne työllistäisivät useita päätoimisia kääntäjiä. Karjala ei ole kaupan, talouden, hallinnon tai tekniikan kieli sen paremmin Suomessa kuin Venäjälläkään (Sarhimaa 2016: 65; Karjalainen ym. 2013: 44–45), ja tämä näkyy käännosten kysynnässä. Kään-

nöksiä tarvitaan elvyttämään kieltä, mutta vastikkeellisena työnä tehtyjen käännösten kysyntä ei riitä luomaan tarjontaa. Karjalan kääntäminen onkin pitkälti kieliaktivistien vapaaehtoistyötä, jota motivoi halu säilyttää ja elvyttää karjalan kieli.

Koska käännösmarkkinoita ei ole, on luonnollista, että myöskään säännöllisesti järjestettyä kääntäjänkoulutusta ei ole (ks. kuitenkin Koskinen ym. 2017). Koska koulutusta ei aina ole saatavilla, ovat maallikkokääntäminen ja -tulkkaus vähemmistökielten kohdalla erityisen tärkeässä asemassa (ks. esim. Ticca 2015). Maallikkokääntämisen tarkastelu vähemmistökielten kontekstissa ei kuitenkaan ole tämän artikkelin puitteissa mahdollista.

5.3 Tiedonlähteiden niukkuus

Tiedonhakutaidot kuuluvat kääntäjän peruskompetensseihin (EMT 2009), ja niiden opettamiseen kiinnitetäänkin kääntäjänkoulutuksessa runsaasti huomiota. Tiedonhaun yleiset periaatteet soveltuvat yhtä lailla valta- kuin vähemmistökieltenkin kääntäjille. Oli kielipari mikä tahansa, tärkeintä on, että kääntäjä huomaa, milloin hänen omat tietonsa eivät riitä käännöstyöhön, ja osaa etsiä aiheesta lisää tietoa (ks. esim. Kumpulainen 2015: 32, 34).

Tiedonhaun yleiset menetelmälliset taidot voivat kuitenkin joutua koetukselle, jos tiedonlähteitä on niukasti – tai niitä ei ole lainkaan. Vähemmistökielistä tiedonhakua rajoittaakin usein tiedonlähteiden niukkuus ja toisinaan myös huono saatavuus. Karjalankielisiä kielituotteita (kuten lainsäädäntöä, koulutusta ja mediatuotteita) on kaiken kaikkiaan niin niukasti, että niiden osalta karjala luokitellaan akuutisti uhanalaiseksi (Sarhimaa 2016: 269–270). Tällä hetkellä Karjalan tasavallassa julkaistaan vuodessa vain muutama karjalankielinen kirja, ja ne ovat yleensä oppikirjoja (Karjalainen ym. 2013: 40). Karjalankielisiä verkkolähteitä on vain vähän, ja olemassa olevat sivustot ovat yksityisten toimijoiden tekemiä: virallisten tahojen kuten valtion tai kuntien julkaisemia verkkosivuja ei ole lainkaan (Moshnikov 2016). Toisaalta kääntäjä joutuu yleensä tekemään tiedonhakua sekä lähdetekstin ymmärtämiseksi että kohdetekstin tuottamiseksi. Kun käännös tehdään valtakielestä vähemmistökieleen tiedonlähteiden niukkuus koskee vain kohdekielistä tiedonhakua.

Kääntäjä voi siis joutua tavallista useammin tilanteisiin, joissa tiedonlähteitä ei yksinkertaisesti ole. Tällöin luotettavin – ja ainoa – tiedonlähde voi olla kielenpuhujien yhteisö itse. Omien henkilökohtaisten kontaktiensa lisäksi kääntäjä voi kysellä esimerkiksi erilaisilla verkkofoorumeilla muilta kielenkäyttäjiltä, mitä sanaa tai termiä he ovat jostain asiasta käyttäneet tai mikä vaihtoehtoista ilmauksista kuulostaa heidän mielestään luontevimmalta (Giloeva 2015).

Voi myös olla, ettei käännökseen tarvittavaa sanastoa ole vielä luotu vähemmistökieleen lainkaan. Tyypillisiä vähemmistökielen kääntäjän haasteita ovatkin normittamattoman kielen lisäksi sanaston ja virallisuonteisten rekisterien puute. Kun kielen käyttöalueet ovat rajoittuneet kodin ja yksityiselämän piiriin, ei erikoisalojen termejä useinkaan ole tai niitä on hyvin niukasti. Samasta syystä myös kielen rekisterit rajoittuvat usein puhemiehen ja epämuodollisiin kielenkäyttötilanteisiin. González-Millán

(1996: 288) toteaakin, että espanjasta galegoon kääntävällä ei ole käytettävissään yhtä paljon kohdekielen rekistereitä kuin galegosta espanjaan kääntävällä. Karjala on tyyppillinen esimerkki vähemmistökielestä, jonka käyttö julkisen elämän eri alueilla vaatii uuden sanaston luomista (Sarhimaa 2016: 77, 167; Karjalainen ym. 2013: 44).

Kun kielen käyttöalueet ovat rajoittuneet, vaatii rajojen ylittäminen tietoista työtä kielen kehittämiseksi. Vähemmistökielen elinvoimaisuuden kannalta onkin tärkeää, että kieltä käytetään eri elämänalueilla, myös tieteen ja tekniikan kielenä (Cronin 1998: 149–150, 2003: 142–143). Samalla termien luominen käännosten tarpeisiin voi kuitenkin johtaa siihen, että vähemmistökielistä tulee enenevässä määrin sanastoa vastaanottavia kieliä sen sijaan, että ne tuottaisivat sanastoa omista lähtökohdistaan käsin (Cronin 2003: 154). Ongelma ei kuitenkaan koske ainoastaan vähemmistökieliä. Globalisaation myötä informaation määrä on kasvanut räjähdysmäisesti, ja uudet termit luodaan pääsääntöisesti suurimmilla valtakielillä, ennen kaikkea englanniksi (Cronin 1998: 153). Näissä olosuhteissa lähes kaikkiin kieliin, englantia lukuun ottamatta, kohdistuu terminologiaa paineita tuottaa vastineita uudelle sanastolle yhä nopeutuvassa tahdissa (mp.; ks. myös Hassan Hamzé 2005: 50). Vähemmistökielten resurssit ovat muita kieliä niukemmat, mikä tekee sanastotyöstä tavallista haasteellisempää (Cronin 1998: 153). Jos sanastotyötä tehdään vielä tiukalla aikataululla, on todennäköistä, että uusi sanasto muodostetaan lähdekstiä myötäillen sen sijaan, että siinä hyödynnettäisiin kohdekielen omia sanastonmuodostuksen käytänteitä (mas. 154). Myös silloin, kun kielestä puuttuu jonkin erikoisalan perussanasto kokonaan, luodaan termit herkemmin valtakielen mallien mukaan. Tämä voimistaa osaltaan interferenssiä valtakielestä vähemmistökieleen käännettäessä.

Termityön suhteen eri vähemmistökielten tilanteet voivat kuitenkin poiketa toisistaan. Cronin (1995: 87; 2003: 144–145) huomauttaa, että jos vähemmistöasema on syntynyt rajojen siirtämisen seurauksena (kuten esimerkiksi venäjän asema Baltian maissa), läheisyydessä on valtio, jossa kieli on enemmistökielenä. Kääntäjille tämä tarkoittaa paitsi parempia työnsaantimahdollisuuksia (Cronin 1995: 87), myös sitä, että kieltä huolletaan ja sille luodaan uutta terminologiaa siellä, missä se on valtakielenä. Jos kieli, kuten karjala, ei ole enemmistökielenä missään valtiossa, jää uuden terminologian kehittäminen usein vähemmistöyhteisön varaan.

Normien vakiintumattomuus ja rekisterien ja termien puute tekevät vähemmistökielestä kohdejärjestelmänä aukkoisen. Aukot tarvitsevat täyttäjän ja altistavat näin vähemmistökielen valtakielen vaikutukselle. Samalla kielen hierarkkisesti alempi asema suhteessa lähdekieleen tekee sen vastaanottavaiseksi lähdekielen vaikutteille. Siksi on erityisen tärkeää, että vähemmistökielen kääntäjät tekevät tietoisia ratkaisuja kielensä kehittämiseksi ja hyödyntävät lähdekielen malleja tavalla, joka ei uhkaa kohdekielen omaleimaisuutta. Tiedonhaun ja kääntäjän termityön yleisten periaatteiden tunteminen onkin vähemmistökielten kääntäjille erityisen tärkeää. Niiden avulla kääntäjä kartoittaa, mitä ilmaisuvaroja kohdekieleen on luotu, ja voi tehdä perusteltuja ja toimivia termiehdotuksia. Kun kääntämisen funktiona on kielen elvyttäminen, jokainen kääntäjä joutuu osallistumaan uuden sanaston ja uusien tekstikäytänteiden luomiseen ja vakiinnuttamiseen. Siksi on erityisen tärkeää, että kääntäjät ovat tietoisia vähemmistökielen hauraudesta ja omien ratkaisujensa vaikutuksesta tuon kielen kehitykseen.

6 Lopuksi

Aiempi tutkimus korostaa, että kääntäminen on vähemmistökielelle sekä uhka että mahdollisuus. Vähemmistökieli tarvitsee käännoiksi kielen ylläpitämiseksi ja kehittämiseksi. Kielen kehittäminen ja rikastaminen on tarpeen kipeämmin kuin valtakielillä, joille luodaan jatkuvasti uutta sanastoa yhteiskunnan eri aloilla. Samalla vähemmistökieli ottaa kuitenkin herkemmin vastaan vaikutteita lähdekielistä. Tähän on kaksi syytä. Vähemmistökieli on valtakielen vaikutteille altis, sillä se on valtakieleen verrattuna hierarkkisesti alempana. Uusille vaikutteille on myös enemmän tarvetta, koska vähemmistökielen oma järjestelmä on aukkoisen – niin kielenkäytön normien, erikoisalojen termien kuin eri tilanteisiin sopivien rekisterienkin suhteen. Aukkoisuus ja hierarkkisesti alempi asema yhdessä tekevät vähemmistökielestä kohdekielenä valtakieliä hauraaman.

Kääntämistä siis tarvitaan, mutta kielen vastustuskyky vieraita vaikutteita vastaan on alhainen. Vähemmistökieleen kääntäminen voi uudistaa kieltä nopeammin ja näkyvämmän kuin valtakieleen kääntäminen, mutta samalla se voi myös mukauttaa kieltä lähdekielen malleihin nopeammin ja pysyvämmän. Kun kyse on pienestä kieliyhteisöstä ja kielestä, jolle käännetään vähän, jo yhden julkaistun käännoksen painoarvo on suhteellisesti suurempi kuin valtakielen kontekstissa.

Kielen haurauden ja aukkoisuuden problematiikka tulisikin ottaa huomioon vähemmistökielten kääntäjien koulutuksessa. Juuri koulutus on avainasemassa interferenssin hallinnassa, sillä sen kautta voidaan lisätä kääntäjien tietoisuutta käännostratkaisujen vaikutuksesta vähemmistökielen kehitykseen. Kääntäminen on kaksiteräinen miekka, ja vähemmistökielten kääntäjät tulisi kouluttaa käyttämään sitä taiten. Vähemmistökielten kääntäjänkoulutuksessa tulisi myös kiinnittää erityistä huomiota vähemmistökielen hallintaan, sillä se voi toisena äidinkielenäkin olla kaksikielisten opiskelijoiden heikompi kieli.

Vähemmistökielet myös haastavat käännoštieteen tarkastelemaan uudesta näkökulmasta kääntämisen viestinnällisyyttä ja kääntäjänkoulutuksen työelämäsuuntautuneisuutta. Kaksikielinen kohdeyleisö ei tarvitse käännoiksi viestien välittämiseksi, mutta käännoiksi tarvitaan silti, sillä ne lisäävät kielen elinvoimaisuutta ja sen näkyvyyttä yhteiskunnassa. Eroista huolimatta vähemmistökieltenkin kääntäjät tarvitsevat pitkälti samoja ammatillisia valmiuksia kuin valtakielten – kuten käännostrategioiden tuntemusta, tiedonhakutaitoja, sanastotyön periaatteiden hallintaa ja kykyä oman toiminnan reflektointiin ja kehittämiseen. Näiden valmiuksien tarjoaminen voikin olla käännoštieteen anti vähemmistökielten elvytykselle. Vähemmistökielten kääntäjien kouluttaminen puolestaan voi havahduttaa käännoštieteen kyseenalaistamaan omia perusoletuksiaan, joita valtakielten näkökulma saattaa rajoittaa.

Lähteet

Aaltonen, Sirkku, Nestori Siponkoski & Kristiina Abdallah (toim.) 2015. *Käännetyt maailmat. Johdatus käännosviestintään*. Helsinki: Gaudeamus.

- Bandia, Paul F. 2010. Post-colonial literatures and translation. Teoksessa: Yves Gambier & Luc van Doorslaer (eds.) *Handbook of Translation Studies* 1, 264–269.
- Branchadell, Albert 2005. Introduction. Teoksessa: Branchadell, Albert & Lovell Margaret West, 1–23.
- Branchadell, Albert 2011. Minority languages and translation. Teoksessa: Yves Gambier & Luc van Doorslaer (eds.). *Handbook of translation studies* 2. Amsterdam & Philadelphia: John Benjamins, 97–101.
- Branchadell, Albert & Lovell Margaret West 2005. *Less Translated Languages*. Amsterdam & Philadelphia: John Benjamins.
- Cronin, Michael 1995. Altered States: Translation and Minority Languages. *TTR: traduction, terminologie, rédaction* 8:1, 85–103.
- Cronin, Michael 1996. *Translating Ireland: Translation, Languages, Cultures*. Cork: Cork University Press.
- Cronin, Michael 1998. The Cracked Looking Glass of Servants. Translation and Minority Languages in a Global Age. *The Translator* 4:2, 145–162.
- Cronin, Michael 2003. *Translation and Globalization*. London & New York: Routledge.
- Diaz Fouces, Oscar 2005. Translation policy for minority languages in the European Union. Globalisation and resistance. Teoksessa: Branchadell, Albert & Lovell Margaret West, 95–104.
- Edygarova, Svetlana 2016. Standard Language Ideology and Minority Languages: The Case of the Permian Languages. Teoksessa: Reetta Toivanen & Janne Saarikivi (eds.) *Linguistic Genocide or Superdiversity? New and Old Language Diversities*. New York: Multilingual Matters, 326–351.
- EMT 2009. EMT expert group. Competences for professional translators, experts in multi-lingual and multimedia communication. Saatavissa: http://ec.europa.eu/dgs/translation/programmes/emt/key_documents/emt_competences_translators_en.pdf [viitattu 31.8.2016].
- García González, Marta 2005. Translation of minority languages in bilingual and multilingual communities. Teoksessa: Branchadell, Albert & Lovell Margaret West, 105–123.
- Giloeva, Natalia 2015. Kuibo parem karjalakse? Yhtes pättävien terminöin ečos. Esitelmä. *Käännösseminaari I (karjala)*, Itä-Suomen yliopisto 13.11.2015.
- González-Millán, Xoán 1996. Towards a Theory of Translation for ‘Marginal’ Literary Systems. The Galician Situation. Teoksessa: Malcolm Coulthard & Patricia Odber de Baubeta (eds.) *The Knowledges of the Translator. From Literary Interpretation to Machine Classification*. Lampeter: Edwin Mellen Press, 279–90.
- Hamzé, Hassan 2005. An example of linguistic submission. The translation of affixes and Greco-Latin formants into Arabic. Teoksessa: Branchadell, Albert & Lovell Margaret West, 49–66.

Karjalainen, Heini, Ulriikka Puura, Riho Grünthal & Svetlana Kovaleva 2013. *Karelian in Russia: ELDIA Case-Specific Report*. Studies in European Language Diversity 26. Mainz – Wien – Helsinki – Tartu – Marienhamn – Oulu – Maribor.

Saatavissa: <https://phaidra.univie.ac.at/view/o:314612> [viitattu 2.9.2016].

Kieliperuskirja 23/1998 = *Alueellisia kieliä ja vähemmistökieliä koskeva eurooppalainen peruskirja 23/1998 (European Charter for Regional or Minority Languages)*. Saatavissa: <http://www.finlex.fi/fi/sopimukset/sopsteksti/1998/19980023> [viitattu 31.8.2016].

Koskinen, Kaisa, Päivi Kuusi & Helka Riionheimo 2017. Kaikki on vinksin vonksin. Käännösseminaari vähemmistökielen elvyttämisen tukena. *MikaEL. Kääntämisen ja tulkkauksen tutkimuksen symposiumin verkkojulkaisu*, vol. 10.

Kumpulainen, Minna 2015. Kääntäjä – viestinnän asiantuntija. Teoksessa: Aaltonen, Sirkku, Nestori Siponkoski & Kristiina Abdallah (toim.), 23–39.

Kuusi, Päivi & Kaisa Koskinen (valmisteilla). Directionality in major and minority language translation.

Latomaa, Sirkku 2015a. Äidinkieli – kääntäjän tärkein työkieli. Teoksessa: Aaltonen, Sirkku, Nestori Siponkoski & Kristiina Abdallah (toim.), 40–57.

Latomaa, Sirkku 2015b. Työelämän toimeksiannoista laatua oppimiseen ja opetukseen. *Yliopistopedagogiikka* 22 (1). Saatavissa: <https://yliopistopedagogiikka.files.wordpress.com/2015/03/latomaa.pdf> [viitattu 23.8.2016].

Millán-Varela, Carmen 2003. ‘Minor’ Needs or the Ambiguous Power of Translation. Teoksessa: Gabrielle Hogan-Brun & Stefan Wolff (eds.) *Minority Languages in Europe. Frameworks, Status, Prospects*. Houndmills/New York: Palgrave MacMillan, 155–172.

Millán-Varela, Carmen 2004. Hearing voices: James Joyce, narrative voice and minority translation. *Language and Literature* 13: 37–54.

Moshnikov, Iliia 2016. Karjalankieliset verkkosivut virtuaalisena kielimaisemana. *Lähivõrdlusi – Lähivertailuja* 26, 282–310.

Pym, Anthony 2008. On Toury’s laws of how translators translate. Teoksessa: Anthony Pym, Miriam Shlesinger & Daniel Simeoni (eds.) *Beyond Descriptive Translation Studies. Investigations in homage to Gideon Toury*. Amsterdam & Philadelphia: John Benjamins, 311–328.

Raine, Roberta 2010. Minority, Language and Translation in Tibet. *mTm. Minor Translating Major-Major Translating Minor-Minor Translating Minor* 2, 35–53.

Raine, Roberta 2011. Minority languages and translator training: What Tibetan programmes can tell us. *The Journal of Specialised Translation* 16, 126–144.

Sarhimaa, Anneli 2016. Karelian in Finland. ELDIA Case-Specific Report. Studies in European Language Diversity 27. Saatavissa:

<https://fedora.phaidra.univie.ac.at/fedora/get/o:471733/bdef:Content/get> [viitattu 26.1.2017.]

Ticca, Anna C. 2015. Indigenous languages. Teoksessa: Franz Pöchhacker (ed.) *Routledge Encyclopaedia of Interpreting Studies*. New York: Routledge, 188–189.

Toury, Gideon 1985. Aspects of translating into minority languages from the point of view of Translation Studies. *Multilingua – Journal of Cross-Cultural and Interlanguage Communication* 4, 3–10.

Toury, Gideon 2012 [1995]. *Descriptive Translation Studies – and Beyond*. Revised edition. Amsterdam: John Benjamins.

Tymoczko, Maria 2006. Reconceptualizing Translation Theory: Integrating Non-Western Thought about Translation. Teoksessa: Theo Hermans (ed.) *Translating Others: Volume 1*. Manchester, UK & Kinderhook, USA: St. Jerome Publishing, 13–32.

Kirjoittajan esittely ja yhteystiedot

Päivi Kuusi toimii venäjän kielen ja kääntämisen yliopistonlehtorina Itä-Suomen yliopistossa. Tällä hetkellä hän tekee post doc -tutkimusta vähemmistökielten kääntämisestä ja kääntäjänkoulutuksesta Emil Aaltosen säätiön rahoittamassa tutkimushankkeessa Kielikontaktien tutkimattomat kontekstit: kääntäminen ja tulkkaus (2015–2017). Hänen muita tutkimusaiheitaan ovat narratologisen analyysin soveltaminen kaunokirjallisten käännösten tutkimukseen ja kääntämisen universaalit.

Sähköpostiosoite: paivi.kuusi (at) uet.fi.